

Nooit weer

Herinneringen aan de Joodse gemeenschap in Twenterand

Nooit weer

Herinneringen aan de Joodse gemeenschap in Twenterand

Opdat wij niet vergeten

Op 24 maart 2014 is op initiatief van de Lionsclub Twenterand via notariskantoor Endendijk Koene de Stichting Stolpersteine Twenterand opgericht met als doel:

- het in ere houden van de nagedachtenis aan gedenkwaardige gebeurtenissen, zoals oorlogsmisdaden en daarmee verbonden locaties in Twenterand en
- het verrichten van alle verdere handelingen, die hiermee verband houden.

De stichting wil haar doel realiseren door het leggen van zogenaamde Stolpersteine (struikelstenen) op of dichtbij plaatsen waar in de Tweede Wereldoorlog Joodse burgers woonden, die werden gedeporteerd. Het bestuur van onze stichting vindt het belangrijk dat ook de jeugd in Twenterand niet vergeet dat vrijheid en vrede niet vanzelfsprekend zijn. Men kan zich niet voorstellen dat onschuldige mensen in de Tweede Wereldoorlog vermoord werden, alleen omdat zij Joods waren. In dit boekje vertellen onze schrijvers over die donkere periode uit onze geschiedenis. Als voorzitter wil ik mijn dank uitspreken aan de sponsoren, die het mogelijk maakten dat dit boekje bij de plaatsing van de Stolpersteine kan worden gegeven aan de leerlingen van groep 8 van de basisscholen in de gemeente Twenterand.

H. Stegeman
voorzitter Stichting Stolpersteine Twenterand

Inleiding

Elk jaar in mei herdenken wij in Twenterand slachtoffers uit de oorlogsjaren 1940-1945. Tot die slachtoffers behoort ook een bijzondere bevolkingsgroep: onze Joodse landgenoten. Meer dan 100.000 Joodse Nederlanders werden gediscrimineerd, vervolgd, uitgehongerd, vergast of op andere wijze vermoord. Dat gaat ons voorstellingsvermogen ver te boven. Daarom is het goed onder de aandacht te brengen dat de Jodenvervolging, ook in onze dorpen Den Ham en Vriezenveen niet zonder ernstige gevolgen is gebleven. Vijf Joodse Hammenaren werden ter dood gebracht in het Poolse concentratiekamp Sobibor en vier Joodse Vriezenveners kwamen om in het Poolse concentratiekamp Auschwitz.

Daaraan vooraf werden een flink aantal maatregelen getroffen. Zo werd met een wet al een begin gemaakt met de vervolging. De eerste beperkingen voor het optreden van Joden in het openbaar worden duidelijk. Alle gemeentebesturen krijgen een brief waarin staat wie Jood zijn: “Jood is een ieder, die uit tenminste drie naar ras uit voljoodsche grootouders stamt. Als Jood wordt ook aangemerkt hij die uit twee voljoodsche grootouders stamt en hetzij zelf op den negende Mei 1940 tot de tot de joodsch-kerkelijke gemeente heeft behoord of na dien datum daarin wordt opgenomen, hetzij op den negenden Mei 1940 met een Jood was gehuwd of na dat oogenblik met een Jood in het huwelijk treedt. Een grootouder wordt als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de Joodsche-kerkelijke gemeenschap heeft behoord.”

De Joden krijgen het langzamerhand dus moeilijker. Steeds vaker worden ze buiten de maatschappij gezet. Ze mogen niet meer deelnemen aan het openbare leven. Ze mogen niet meer optreden in schouwburgen en daar ook niet als bezoeker komen. Op 21 juli 1942 krijgt de gemeente Den Ham een brief van de procureur-generaal van het gerechtshof in Arnhem, waarin nog eens duidelijk met voorbeelden wordt toegelicht wat niet meer geaccepteerd mag worden van Joden. Enkele voorbeelden: Hij mag niet naar kapperszaken die ook door Ariërs (= mensen van het Germaanse ras) worden bezocht. Het is Joden verboden het huis van Arische medeburgers te betreden. Het rijden op paarden of zittend op een wagen meerijden met een Ariër is verboden. Werkt hij voor een Ariër, dan moet hij het paard bij de teugels nemen en naast het paard lopen. Hij mag niet meer naar de markt gaan. Ook mag hij een flink aantal beroepen niet meer uitoefenen. Particuliere ziekenhuizen en sanatoria gebruiken borden met de tekst ‘Verboden voor Joden’.

In dit boekje, dat rondom het plaatsen van negen herdenkingsstenen zgn. Stolpersteine in Twenterand is uitgegeven, staan verhalen van drie Joodse families: Schlosser in Den Ham, Schaap en De Haas in Vriezenveen. Daarnaast beschrijven we drie plekken die ons nu nog tastbaar herinneren aan de Joodse gemeenschap. In Den Ham de begraafplaatsen op de Mageleres en aan de Vroomshoopseweg en in Vriezenveen de voormalige synagoge aan de Almeloseweg. Verder ook veel aandacht aan twee Joodse tieners, Fransje en Lieneke, uit Utrecht die in onze dorpen onderdoken. De één voor enkele zomermaanden in Vriezenveen, de ander voor ruim twee jaar in Den Ham. Tot slot is te lezen over het Project Stolpersteine van de Duitse Gunter Demnig en vermelden wij de levens van hen waarvoor wij de Stolpersteine hebben gelegd.

Wij willen met dit boekje niet de indruk wekken compleet te zijn over de Joodse geschiedenis in Twenterand tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Het huis van Levi

Gompert en lena

Judic en Simon

Levi

G. Kampman, Willem Alfing, Simon Schlosser en J. Dekkers leggen een kaartje in café Brokke aan de Daarleseweg.

Miechiel en Gompert

Familie Schlosser

Door het huwelijk van Gompert Schlosser (Ahaus 1819 – Den Ham 1898) met Lea Keijzer (Hasselt 1842 – Den Ham 1928) kwam vanaf 1870 de familie Schlosser in Den Ham wonen. Het werd een hele grote familie, want zij kregen 10 kinderen: Hendrina (Den Ham 1866 - 1918), Levi (Den Ham 1867 - Sobibor 1943), Philip (Den Ham 1870 - Rotterdam 1923), Hanna (Den Ham 1873 - 1876), Betje (Den Ham 1875 - 1921), Hanna (Den Ham 1877), David (Den Ham 1880 - Auschwitz 1942), Sara (Den Ham 1882 - Vroomshoop 1968), Simon (Den Ham 1885 – Sobibor 1943) en Salomon (Den Ham 1890 - Auschwitz 1942).

Hier schrijven we alleen over die familieleden die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Den Ham woonden.

Simon Schlosser (Den Ham 1885) was koopman en pluimveehandelaar. Hij trouwde in 1914 in Leek met Judic van Dam (Leek 1886). In Den Ham woonden ze aan de Daarleseweg 6. Zij kregen daar drie kinderen: Lena (1914 - 2004), Miechiel (1918) en Gompert (1931). Dochter Lena trouwde in 1937 in Den Ham met Willem Alfing. Ook zij woonden in hetzelfde huis.
Levi Schlosser was geboren op 1 oktober 1867 in Den Ham. Hij was van beroep koopman en veehouder, niet getrouwd. ‘De dikke man’, zoals hij in het dorp werd genoemd, woonde aan de Esweg. Volgens de Burgerlijke Stand stond hij ingeschreven op het adres van zijn broer Simon.
Op 27 juli 1942 ontving de burgemeester van Den Ham een brief van het Gewestelijk Arbeidsbureau in Zwolle over het onderwerp: Uitzending van Joden naar werkkampen. De burgemeester moest zo gauw mogelijk de namen, adressen en geboortedata van de Joden die in de gemeente Den Ham wonen opgeven. Ook moest hij een “mededeeling omtrent samenstelling van de gezinnen van betrokkenen, zoo mogelijk met opgave van geslacht en geboortedata” toevoegen. Hiermee kreeg de Duitse bezetter onder het smoesje van ‘werkkampen’ alle gegevens over de Joodse, maar ook over de half-Joodse gezinnen in handen.
Op Biddag 10 maart 1943 werden vijf Hammer Joden gearresteerd: Levi Schlosser en het gezin van zijn broer Simon Schlosser. Informeel ingelicht over de ophanden zijnde arrestatie en in de veronderstelling tewerk te worden gesteld, maar ook ervan overtuigd niemand ook maar iets kwaad te hebben aangedaan, ondergingen deze vijf hun aanhouding.
Na de arrestatie werden zij met paard en platte wagen naar het station in Ommen gebracht. Onderweg wisselden zij verschillende afscheidswoorden met bekenden.
De schoonzoon van Simon, Willem Alfing, fietste nog mee tot de spoorwegovergang in Ommen. Daarna werd er niets meer van de vijf familieleden vernomen.
Willem Alfing liet zijn Joodse vrouw Lena en zijn twee kinderen Geert en Judith onderduiken in Vroomshoop. Zij overleefden de oorlog.

Familie Schlosser

Op 17 juni 1943 kreeg de burgemeester een brief van Algemeen Nederlandse Beheer van Onroerende Goederen dat het huis van Simon Schlosser werd doorverkocht en onmiddellijk kon worden bewoond door de nieuwe eigenaar en dat hij ook de sleutel van het huis kreeg.
Het informatiebureau van het Nederlandse Roode Kruis in Den Haag gaf op 8 juli 1947 vijf verklaringen af over de gedeporteerde Joden uit Den Ham. Alle vijf met hetzelfde verhaal. Hieruit bleek dat allen naar Sobibor werden vervoerd, onmiddellijk na aankomst op of omstreeks 20 maart 1943 door gas werden verstikt en daarna gecremeerd.
In het vernietigingskamp Sobibor is ter nagedachtenis aan de slachtoffers een Gedenklaan. Hierlangs liggen stenen met daarop de namen van de slachtoffers.
Ook voor de Hammer familie Schlosser is een kei met tekst op een plaat.
In 1947 probeerden de erfgenamen en nabestaanden het huis aan de Daarleseweg terug in hun bezit te krijgen. Het huis was in de oorlog door de bezetter geconfisqueerd (= in beslag genomen). Na veel juridisch getouwtrek oordeelde de Raad voor Rechtsherstel in Arnhem, nadat men het niet eens kon worden, dat de erfgenamen het recht hebben het huis terug te kunnen kopen. Uiteindelijk kochten zij tegen een flink bedrag hun ouderlijk huis terug.
In tegenstelling tot de woorden ‘Zie niet om’ die de gevel sieren van het huis waar vandaan de Hammer Joden werden weggevoerd en ‘Opdat wij niet zullen vergeten’ zijn deze gegevens verzameld en is dit verhaal in overleg met nabestaanden geschreven.

Een ander Hammer Joods gezin was de familie van Mozes Falkenburg. Hij trouwde met Lea Lena Schlosser, de dochter van Hendrina Schlosser. Mozes was fietsenmaker in het dorp. Een jaar voor de Tweede Wereldoorlog begon, verhuisde het hele gezin naar Apeldoorn. Mozes (54 jaar), Lea (56 jaar) en hun dochter Bertha (19 jaar) kwamen om in Auschwitz, hun zonen Philip (27 jaar) en Izak (24 jaar) kwamen om in Mauthausen.

Toen bleek dat Joden niet langer meer veilig waren in hun eigen huis, zochten velen een onderduikadres. Zo ook de uit Den Ham afkomstige David Schlosser die met zijn vrouw Eva en zijn kinderen Gompert en Sophia in Markelo woonde. David en Gompert zouden in 1942 moeten worden afgevoerd. Mensen probeerden dat te voorkomen en wilden hen helpen. Vermoedelijk zonder het dragen van de Davidsster vertrokken zij daarom samen naar Vroomshoop om er onder te duiken. Daar werden zij het laatst gezien. Maar David kreeg heimwee en fietste terug. Hij werd al na enkele dagen samen met zijn zoon opgepakt. Toen later zijn vrouw en dochter ingeseind kregen dat ook zij opgehaald zouden worden, vluchtten ze naar de bossen op de Markeloseberg.
In de veronderstelling dat de kust veilig was, gingen ze ’s avonds terug naar huis. Diezelfde nacht nog werden ze echter van hun bed gelicht en afgevoerd. Allen werden in Auschwitz om het leven gebracht.

Mozes Falkenburg

Familie de Haas

Twee eeuwen lang

Mozes de Haas (Meppel 1786) kwam na enige omzwervingen via Diepenheim in 1802 in Vriezenveen terecht. Ging Mozes toen al op pad met zijn handelswaar? Werd hij opgevangen door familie of andere Joodse inwoners van het dorp? Zwierf hij rond met andere volksgenoten, die verder trokken? Het blijft gissen. Maar hij had nu wel de vaste grond gevonden. Na zijn omzwervingen werd Vriezenveen het beloofde land. Zijn komst op 16-jarige leeftijd betekende het begin van de geschiedenis van twee eeuwen Joodse familie De Haas in Vriezenveen. Waarschijnlijk kocht hij in 1805 een huis of een stuk grond.

Hij raakte verliefd op Berendina Meijer uit Rectum (gem. Wierden). Beiden waren zielsgelukkig met hun eerst- en eniggeboren zoon. Jahwe (=Hebreeuws voor God) was hun genadig geweest met de geboorte van dit kind. Zo werd Johannes geboren in 1816. Het verhaal gaat dat Mozes zich, wellicht om te mogen trouwen, voor eventjes bekeerde tot het christelijk geloof. Na dit huwelijk in 1820 erkende Mozes zijn kind en kreeg het de naam Jacob. Zijn vrouw Berendina veranderde haar naam in Lea.

Deze familie De Haas woonde in de helft van een dubbele woning aan het Westeinde. Dit huis werd gehuurd van de weduwe Johanna Frederica Engberts-Scholl, die er zelf tegenover woonde. Mozes kreeg in 1842 de kans om het huis te kopen en dat deed hij. Mozes overleed in 1848 in Vriezenveen.

Hij werd op de Joodse begraafplaats in Almelo begraven. Lea overleed in 1864 in Vriezenveen en ook zij werd begraven in Almelo.
Jacob de Haas was in Vriezenveen een opvallende verschijning. Hij was de legendarische ‘Jöddenjacob’, zoals de Vriezenveners hem gingen noemen. Er werd verteld, dat hij wel bijna twee meter lang was.
Toen hij in 1866 50 jaar was, trouwde hij in Diepenheim met Gezina Liefman Muller. Zij was daar geboren in 1838. Twee jaar na hun huwelijk lieten zij in Vriezenveen een kledingwinkel bouwen aan het Westeinde. Nog altijd zit in de zijgevel een steen met hun initialen en jaartal. Het huwelijk werd rijk gezegend: zij kregen acht kinderen. Jacob overleed in 1895 en Lea in 1913.

Kledingwinkel De Haas

Jacob

Familie de Haas

Acht kinderen

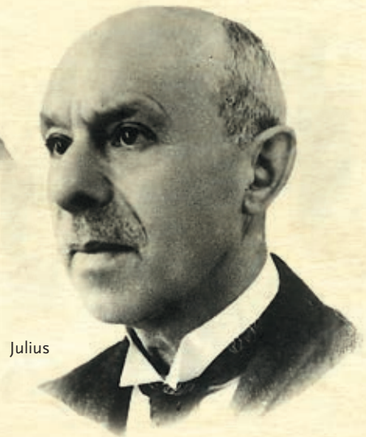
Mozes. Hij werd geboren in 1867 in Vriezenveen. De oudste zoon werd genoemd naar zijn opa, het eerste familielid, die Vriezenveen tot zijn vaste woonplaats koos. Hij trouwde in 1902 in Wierden met Johanna Lindeman.
Aaltjen. Zij werd geboren in 1868 in Vriezenveen en zij is uiteraard genoemd naar haar oma Aaltjen Paggerag, de moeder van moederszijde, die in Diepenheim woonde.
Lion. De derde uit het gezin had een fabriek in wagensmeermiddelen in Wierden met de toepasselijke naam 'De Kroon'. Hij had veel Vriezenveense werknemers in dienst. Zo werkten er Smelt en G. Kerkdijk van het Oosteinde. Lion was getrouwd met Liene Polak. Zij woonden in Wierden aan de Kerkstraat, waar ze ook het bedrijf hadden. In het gezin werden vier kinderen geboren: drie zonen en een dochter. Simon, Jacob en Rudolf en Johanna. Simon zou zijn vader opvolgen in het bedrijf in Wierden. Jacob overleed al op 18-jarige leeftijd. Rudolf studeerde medicijnen en werd huisarts in Rijssen. Hij was getrouwd met Betty Boekbinder. Hun huwelijk bleef kinderloos. Vanwege zijn positie als arts was hij al gauw een prooi voor de bezetter. Hij werd opgepakt en afgevoerd naar Westerbork en keerde nooit weer terug. Zijn vrouw overleefde de oorlogsjaren. Dochter Johanna werd onderwijzeres aan de openbare lagere school van hoofdmeester Bolk op het Oosteinde. Ze was in haar Vriezenveense tijd in de kost bij de familie De Haas aan het Westeinde. Ze trouwde met oom Alex van Dijk.
Herman. Hij werd in 1871 geboren in Vriezenveen. Hij vertrok ook van het dorp en vond zijn plek in Nijmegen. Hij trouwde met een Duitse vrouw: Melanie Leven. Hij had een groothandel in kasregisters. Ze kregen een dochter Suzy en twee zonen Leo en Jules. De oudste zoon Leo en hun dochter Suzy overleefden de oorlog niet. Jules de Haas had later in Amsterdam een zaak in lederwaren.
Lea. De tweede dochter uit het gezin zou ook Vriezenveen verlaten na haar jeugd. Ze trouwde met Koen Lezer in Assen. Hun enig kind was een dochter, die al op jonge leeftijd overleed. Ook Lea stierf al vroeg in Assen, waarna haar man verhuisde naar Baarn.
Douwe. Deze zoon met een Friese naam werd geboren in 1869 en zou al vroeg overlijden. Hij werd slechts tien jaar.
Riekas. Geboren in 1876 in Vriezenveen en getogen in Vriezenveen zou Riekas in het dorp van zijn ouders blijven wonen. Hij ging naar de Middenschool. Hij zette de traditie voort in het bedrijf van zijn vader. De handel in textiel vanuit de winkel aan de dorpsstraat en bepakt en bezakt de boer op met textiel. En dat samen met zijn broer Julius.
Julius Gesinus. Deze jongste zoon werd geboren in 1883. Hij trouwde in 1919 met Betje Cohen, die in 1893 was geboren in Zuidlaren. In september 1942 verzocht de burgemeester opsporing, aanhouding en voorgeleiding van Julius en zijn vrouw. Zij hadden zonder de daartoe vereiste vergunning Vriezenveen verlaten. Op weg naar hun onderduikadres zijn beiden verraden en op het station van Apeldoorn opgepakt. Zij werden in november 1942 in Sobibor om het leven gebracht. Hun vier kinderen Jacob Salomon, Salomon Gesinus, Geziena Henny en Hendrik Jacob overleefden de oorlog en vertrokken naar Israël.

Jacob en Lenie

Riekas

Julius

Familie de Haas

Jacob voor de synagoge aan de Almeloseweg

Gebroeders De Haas

Hoewel veel Joden van het platteland vertrokken om hun heil te zoeken in de steden en in tegenstelling tot de andere broers en zussen, bleven de broers Riekas en Julius in Vriezenveen. De ondernemende broers bleven, ook toen ze hun eigen gezinnen hadden, zelfs hun leven lang naast elkaar wonen. Zij deden samen zaken: Firma Gebroeders De Haas. Daar viel van alles onder. Behalve een boerderij hadden de broers beiden ook een textielwinkel, Riekas in kleinvak en Julius in kleding. Zij werkten van de vroege ochtend tot de late avond. Zij kochten en verkochten niet alleen textiel, maar ook dieren en landbouwgrond. Zij bezaten her en der stukjes land: op Vriezenveen, in de buurtschap De Pollen tegenover de kerk, tussen Wierden en Enter in het Mokkelengoor, aan de Aadijk tussen Vriezenveen en Almelo. Ze hadden een waar imperium. De gebroeders De Haas waren een twee-eenheid in hun dagelijkse handel en wandel. Hoewel Julius meer de boer was en Riekas de heer. Zo had Julius altijd rond Pesach (Pasen) een koe, die hij voor eigen gebruik kon melken, zodat de melk voor honderd procent koosjer (= eten dat volgens de Hebreeuwse spijswetten en dus zonder varkensvlees bereid is) was.

‘Een Vjeansen Haas’n’

Jacob de Haas werd in 1916 geboren uit het huwelijk van Riekas de Haas en Regina van Dijk. Op zijn dertiende deed hij Bar Mitswa (= viering van de kerkelijke meerderjarigheid van een Joodse jongen). Dat gebeurde thuis, met de hele familie en vriendenkring, waarbij minstens tien volwassen mannen aanwezig moeten zijn. Thuis, want de synagoge aan de Almeloseweg was enkele jaren daarvoor verkocht, en ook niet in de synagoge in Almelo. Vader Riekas (en oom Julius) kwamen nooit in de stadse synagoge. Daar moesten deze Vjennelui niets van hebben, want zij hadden nog betaald aan de bouw van een eigen huis en gebed in Vriezenveen. Daarom hielden ze op de sabbat liever de eigen huiskamerbijeenkomsten met de nodige ‘minjan’ (= een groep van minstens tien Joodse mannen van 13 jaar of ouder). Jacob ging later wel naar de synagoge in Almelo.
Met de vier kinderen van Oom Julius, die in het huis ernaast woonden, groeide Jacob op. Jacob ging als kind naar de openbare school, waar hij later ook als ouder actief was. Zijn broers en zussen vertrokken in de loop der jaren uit Vriezenveen. Jacob bleef als enige het dorp trouw. “Een Vjeansen Haas’n”, zei hij zelf. Na de middelbare school werd hij manufacturier en koopman. Aan het Westeinde verkocht hij textiele goederen. Daarnaast had hij een groothandel en in de laatste jaren van zijn arbeidzame leven deed hij vooral in ondergoed. Veel van zijn familieleden hebben de donkere oorlogsjaren met hun Jodenvervolging niet overleefd. Een aantal familieleden stierf in concentratiekampen. Zijn vader Riekas werd in 1943 in de Lage Egge bij Wierden neergeschoten. Zijn nicht Ina en neven Jaap, Henk en Sallo emigreerden vrij snel na de oorlog naar Israël.
Jacob was de enige die achterbleef in Vriezenveen. Hij trouwde in 1948 met Lea (Lenie) Leuiken uit Amsterdam. Ze kregen drie kinderen: Richard Leendert, Saskia en Eléon, die allemaal naar elders vertrokken. In 2003 overleed Lea en in 2004 overleed ook Jacob als laatste Joodse inwoner van Vriezenveen. Zo kwam er een eind aan ruim twee eeuwen van Joodse inwoners in Vriezenveen.
De laatste wens van Jacob, het herstel van de oude sjoel (= huis waar gebeden en geleerd wordt) aan de Almeloseweg om er een passende bestemming aan te geven, is (nog) niet vervuld.

Gevelsteen slagerij Westerstraat Almelo

Koopman met zijn vrouw Juliette

Serafina Meijler

Familie Schaap

Het is bijna zeker dat de familie Meijler tot de allereerste Joodse families behoorde, die in Vriezenveen kwamen wonen. Ze gingen hier wonen in de eerste helft van de 18de eeuw. Op 28 oktober 1881 beloofde Serafina Meijler (1863-1926) eeuwig trouw aan Hars Schaap (1848-1896) uit Almelo. Eigenlijk begint hier de geschiedenis van de familie Schaap in Vriezenveen.

Serafina en Hars waren geboren in een Joods gezin en kwamen allebei uit een slagers- en koopliedenfamilie. Zij waren van kinds af vertrouwd met de synagoge. Hars ging op sabbat met zijn ouders Koopman Berend Schaap en Rebecca Salomon van der Linden naar de Almelose sjoel. De kleine Hars was de zesde in het gezin van elf kinderen van 'den vleeschhouwer' Koopman Schaap, die een winkel had aan de Westerstraat in Almelo. In het telefoonboek van Almelo uit 1915 werden maar liefst drie slagerijen met de naam Schaap vermeld. Hars en Serafina kregen zeven kinderen. Hun oudste zoon Koopman (Karel) Schaap werd geboren in 1882 in Vriezenveen. Hij vertrok eerst naar Aalten, waar hij slager werd. Via Winterswijk kwam hij in 1901 terug naar Vriezenveen. Samen met zijn broer Barend begon hij in 1917 een slagerij met een winkel op het adres Westeinde 264. Koopman Schaap trouwde eerst met Rika D. Keijzer. Zij overleed in 1932 en hij hertrouwde in 1933 met Juliette Anna Salomonson (Enschede 1892). Met zijn vrouw werd hij gearresteerd en weggevoerd naar het Durchgangslager Westerbork. Beiden overleden in het kamp Auschwitz in Polen. Koopman op 22 oktober 1942 en Juliette op 25 januari 1943.

Barend Schaap trouwde in Vriezenveen met Hendrika Gerritdina Eshuis. Zij gingen wonen aan de Kanaalweg Noord achter de fabriek van Jansen & Tilanus. Barend overleefde de oorlogsjaren. Samen met zijn vrouw zette hij de slagerij met winkel voort. In het gezin werden zeven kinderen geboren: Selma Fina (1934), Gerritdina Hendrika (1935), Henriëtte (1937), Bernard (1939), Karel Johan (1942), Bernarda (1947) en Bernard (1951). Zoon Karel zette de slagerswinkel met slagerij van zijn ouders voort na het overlijden van zijn vader in 1959. Hij deed dat eerst samen met zijn moeder en later met zijn vrouw Nans van der Sloot. De slagerswinkel werd beëindigd rond 2000.

Synagoge

Het woord synagoge betekent letterlijk: gebouw van samenkomst. De oorsprong van deze 'huizen der samenkomst' is moeilijk na te gaan. Wel weten we dat de Joden er op sjabbat (= zaterdag) bij elkaar komen voor een godsdienstoefening, waarbij in elk geval uit de Schriften gelezen en gebeden wordt. In het Oude Testament is nog geen sprake van gebedshuizen. In het Nieuwe Testament komen ze wel voor in Galilea, Jeruzalem en op de routes van de reizen, die de apostel Paulus maakte. Meest aannemelijk is dat de eerste synagogen zijn ontstaan in de tijd van de Babylonische ballingschap, in de jaren 586 - 533 voor Christus. Men zocht een alternatief voor de offers in de verwoeste tempel. De synagoge is meestal een opbergplaats voor de Torah-rollen (de ark). Zoals alle vroege synagogen (en ook later de eerste kerken) lijkt het gebouw meer op een verbouwd huis.

Vriezenveen had al in de eerste helft van de 18de eeuw Joodse inwoners. Zo werd in 1740 Levy Marcus Meyler genoemd. Hun aantal nam daarna toe en er ontstond een Joodse gemeenschap. In 1813 waren er al tien Joodse gezinnen. Het aantal Joden werd tot 1889 flink meer. De zelfstandige Joodse gemeenschap (= kehilla) liet in 1878/1879 een kleine dorpssynagoge aan de Almeloseweg 5 bouwen. Vermoedelijk is het ontwerp van het bureau van rijksbouwmeester P.J.H. Cuypers. De synagoge werd ruim dertig jaar gebruikt. Met de opkomst van de steden en de opkomst van de industrie trokken er steeds meer Joden naar de centra van de handel en nijverheid. De intussen erg kleine Joodse gemeenschap kon de sjoel niet langer meer onderhouden. In 1906 werd de Vriezenveense gemeente onderdeel van de Nederlands Israëlitische Gemeenschap in Almelo. Bij de verkoop in 1923 werd afgesproken dat het gebouw alleen als woon-, winkel- of pakhuis mocht worden gebruikt en niet als opslagplaats van b.v. lompen en ook niet als café. Het werd verkocht aan een timmerman die er een werkplaats van maakte en later kwam het gebouw in handen van o.a. een groenteboer. Aan de buitenkant van het kleine gebouwtje (50m2) enkele overblijfselen: een uit natuursteen gemaakte Davidster boven de later geplaatste zolderdeur, de wat verweerde versieringen van geteerde stenen en de karakteristieke boogversiering om de ster en het rechterraam, dat waarschijnlijk voor later gebruik opschoof richting voordeur. Vanwege het gebruik als timmerwerkplaats en opslagruimte werd de achtergevel het zwaarst verminkt met de plaatsing van een forse schuurdeur. De synagoge, het laatste monument in Vriezenveen als herinnering aan de Joodse gemeenschap. In 1999 werd een stichting opgericht om de synagoge te behouden. Geprobeerd werd om het te restaureren of te verplaatsen naar een plek in Vriezenveen, naar het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem en naar een plek nabij de Joodse begraafplaats aan de Vroomshoopseweg in Den Ham.

Begraafplaatsen

Rond 1750 woonden er al Joden in Den Ham. In 1860 waren er 36 Joodse inwoners. In 1855 probeerde A. Brandes een huissynagoge op te richten. Zo'n huissynagoge (kon gewoon in de huiskamer) kwam er maar voor één jaar, in 1857. De kleine Joodse gemeenschap viel onder Ommen. Abraham Brandes, Salomo Brandes, Jacob Wolff en Simon Schlosser speelden achtereenvolgens de voornaamste rol in Den Ham.
In 1906 behoorde Den Ham tot de Nederlandse Israëlitische Gemeente Ommen; vanaf 1948 bij die in Almelo.
Joden hadden geen landbouwbedrijven en werden ook niet toegelaten tot een gilde. De Hammer Joden waren in de tweede helft van de negentiende eeuw van beroep vaak slager, marskramer, schilder of koopman. Kortom, veelal handeldrijvende Joodse dorpsgenoten. Zij konden goed opschieten met de plaatselijke bevolking.
Het is typerend dat Joodse begraafplaatsen vaak niet in de bebouwde kom liggen. Hoewel een begraafplaats gewijd is, is volgens de Joodse religieuze wetten een lijk onrein. In een dorp is geen plaats voor iets onreins. Joodse begraafplaatsen zijn erg oud. 'Eeuwig', omdat ze niet geruimd mogen worden. In ons land worden Joden vaak begraven met het hoofd naar het westen en de voeten naar het oosten. Zo is het gezicht gericht naar het oosten, naar Jeruzalem. Mannen moeten bij een bezoek aan een Joodse begraafplaats hun hoofd bedekken.
De begraafplaats op de Mageler Es werd aangelegd in 1840. Het is een driehoekige begraafplaats van 110 m2 groot. Grafstenen zijn hier niet meer zichtbaar. Voor de Tweede Wereldoorlog waren daar nog vaag herkenbaar drie liggende grafstenen, waarschijnlijk van Abraham Samuël Wertheimer (1789-1864, vleeshouwer), zijn echtgenote Hanna Boekbinder en Philip Levie Weiler (1815-1865).
De Duitse bezetter had in de laatste oorlogsjaren een luisterpost met zend- en ontvangstmast geïnstalleerd in een blauwe keet exact bovenop de begraafplaats. Mogelijk dat zij toen de stenen vernield hebben.
De voormalige gemeente Den Ham nam het onderhoud in 1952 over. In 1960 plaatste het Nederlands Israëlisch Kerkgenootschap een gedenksteen als herkenning.
Onder de woorden 'Joodse begraafplaats' staat de afkorting van vijf Hebreeuwse woorden die betekenen: 'Moge hun ziel gebonden zijn in de bundel des levens'.
Er kwam een betere afrastering met meidoornstruiken en er werden zeven linden ter herdenking geplant. Een bank geeft, als de maïs nog laag staat of weer weg is, een fantastisch uitzicht op de wijde omgeving en op het dorp Den Ham.

Begraafplaatsen

De nieuwe Joodse begraafplaats aan de Vroomshoopseweg is aangelegd in 1864. De oude begraafplaats was vermoedelijk volledig benut. Vanwege een groeiend aantal Joden ontstond de behoefte om gelijk 400 m2 te reserveren.
Van de vijf grafstenen die er nu nog staan hebben er twee een Hebreeuwse tekst aan de westzijde van de steen én in een ovale omranding een Nederlandse tekst aan de oostzijde van de steen. Het gaat om de grafstenen van Jacob IJsman (de oudste uit 1868) en van zijn vrouw Frederika. De voorkanten van beide stenen in het Hebreeuws zijn onleesbaar. Twee andere stenen hebben een Hebreeuwse en daaronder een Nederlandse tekst. Het gaat om de stenen van Abraham Brandes en van Sophia Brandes-Lievendag.
Abraham Brandes woonde ongeveer waar nu bakker Kaptein aan de Molenstraat woont. Hij was een belangrijke Joodse Hammenaar. Abraham en Sophia kregen twee kinderen: Salomo en Clara. Beiden werden ook hier begraven.
De vijfde steen met alleen aan de westzijde een Nederlandse tekst is van Heyman Wolff. Heyman overleed op 26-jarige leeftijd, waarschijnlijk aan tbc. Zijn moeder was Bet Schlosser. Zij woonde eerst ongeveer tegenover bakker Jansen aan de Esweg.
Zij trouwde met Jacob Wolff (slachter, leidde begrafenissen en woonde aan de Twistweg). Dit echtpaar kreeg zes kinderen. Bet overleed in 1921 en werd in Den Ham begraven. Het vierde kind, dochter Johanna Helena Wolff, overleed na negen maanden. Zij werd hier begraven, net als haar 25-jarige zus Johanna Wolff , die waarschijnlijk ook aan tbc overleed.
De begraafplaats werd in 2005 opgeknapt.

V.l.n.r. Fransje Versteegh (Rachel van der Hoeden), Nies en Riekje Rutgers

Lieneke (mevr. Nili Goren) tijdens haar bezoek in Den Ham

Het huis van veearts Rutgers

Fransje en Lieneke

Het leven werd in de Tweede Wereldoorlog voor onze Joodse landgenoten steeds ondraaglijker gemaakt door de Duitse bezetter. Zo mocht de Joodse professor dr. Jacob van der Hoeden niet meer werken in het Stads- en Academisch Ziekenhuis in Utrecht. Vanaf augustus 1942 moest het gezin Van der Hoeden (vader Jacob, moeder Lien en de kinderen Hanna, Rachel en Jacqueline en Bart) vaak gescheiden van elkaar onderduiken op telkens andere adressen.

Het huis van dokter Kohly

Nieuwe namen

Moeder nam Rachel en Jacqueline in bed en vertelde dat ze een spelletje gingen spelen: “Jullie zijn niet onze meisjes, maar andere kinderen en jullie krijgen nieuwe namen en verschillende ouders en verschillende adressen”. Rachel zou Fransje heten. Jacqueline zou Lieneke heten. Dat was gemakkelijk, want dat was al haar bijnaam. Wel kreeg ze een andere achternaam: Versteegh. De beide zusjes waren blij, want “het was een spelletje”. Die typisch Nederlandse naam hielp hen bij het verbergen voor de nazi’s. Lieneke en Rachel leidden van oktober 1942 tot april 1943 een beschermd en heel gelukkig leven in een doktersgezin met drie kinderen in St. Oedenrode. Ze hadden hier in dit christelijk gezin een normaal leven. Ze vierden Kerstfeest. Ze gingen naar school en ze speelden met de buurkinderen. Toch konden ze hier niet blijven en werden ze van elkaar gescheiden.

Vriezenveen

De 14-jarige Rachel ging naar Ede, maar ze logeerde eind juni 1943 eerst als ‘nichtje Fransje’ bij Nies (19), Riekje (16) en Nanny (13) Rutgers in Vriezenveen. Voor twee zomerse maanden werd Fransje als een zus met alle liefde opgenomen in het gezin van veearts Rutgers in de grote statige villa aan de Almeloseweg.

Rachel Melzer schreef in juni 2004 vanuit Israël, waar ze na de oorlog ging wonen: ”Juli-augustus 1943 verbleef ik bij de familie Rutgers in Vriezenveen. Voor mij is dat de gezelligste en fijnste vacantie geweest, die ik ooit had! En dat in die vreselijke oorlogsjaren!! De familie Rutgers was zo’n fantastisch gezellig gezin. Iedereen was altijd welkom in de zoete inval! Ik mocht aan alles deelnemen. We gingen dagelijks naar het zwembad. Daarna een ijsje eten, waar ze het ijs zelf maakten! In mijn ogen was dit ‘het ideale gezin’. Ik hoopte altijd ooit zelf zo’n goed en gezellig gezin te krijgen. Nu ik dit zit te schrijven voel ik weer precies hoe fijn en gezellig ik het bij hun had! Eind augustus ging ik weer terug naar Ede.....Ik herinner mij Vriezenveen niet zo goed, alleen dat het voor mij, destijds, de ideale plaats was met een ideale familie!”

Lieneke mocht tijdens de Vriezenveense logeerpartij van Fransje korte tijd bij haar grote zus komen: “Dat waren een paar mooie weken te midden van veel kinderen.”

Den Ham

Als enig aandenken aan haar moeder bewaarde Lieneke een parfumflesje zonder dop. Ze kreeg het van haar tijdens een twintig minuten durende ontmoeting toen ze met haar vader op weg was van St. Oedenrode naar Den Ham. Ze had haar moeder een jaar lang niet gezien. Moeder had niets, alleen dit lege flesje. “Nog steeds was er de geur. Dus, telkens als ik verdrietig of ongerust was, zou ik er aan ruiken.”
Lieneke kwam in april 1943 in het huis van dokter Hein en mevrouw Yvonne Kohly in Den Ham.
Hier was ook een Joodse student en een echtpaar waarvan de man arts was en de vrouw een verpleegkundige. Kohly verborg ze in een zolderkamer met een kast als afscheiding. Lieneke zei later: “Ik had niets te verbergen, want ik kwam met een verhaal als van een familielid uit Amsterdam, dat gevlucht was vanwege de honger en de bombardementen. Met dat verhaal kon ik vrij ronddwalen. Ik ging naar school en naar de zondagsschool en ik had daar een boel vrienden.”

Fransje en Lieneke

Brieven

"De dokter van het dorp overhandigde Lieneke de eerste brief, nadat hij haar had geleerd om hoestsiroop te maken. Ze stonden in de binnenste ruimte van de apotheek, aan de grote werktafel, en Lieneke had er geen flauw idee van dat er in de zak van het zwarte colbertjasje van dokter Kohly een brief zat van haar vader." Dit is het begin van de geheime correspondentie tussen Lieneke en haar vader. Het eerste boekje met brieven kwam in oktober 1943: "Lieve Lieneke, Daar zit ik aan tafel, met een penhouder in de hand. (...) En nu moet ik je een briefje schrijven. Maar hoe moet ik nu beginnen?" Haar vader verstuurde ze uit veiligheidsoverwegingen namens 'Oom Jaap'. Hij wilde dat elk boekje als Lieneke het gelezen had vernietigd zou worden. Lieneke's vader stelde voor om gewoon bij te kletsen: "Schrijf mij een grote brief met veel tekeningen erin! En dan schrijf ik je weer een brief terug en zo telkens heen en weer tot de postbode er duizelig van wordt. Afgesproken?" Dat boekje was de eerste in een briefwisseling dat verstuurd werd door de ondergrondse. Vader Van der Hoeden schreef haar gedichten en verhalen over de hond, de bloemen in de tuin en de twee pasgeboren geiten. Op haar 11e verjaardag schreef hij: "Alles wat ik kan doen is hier feestvieren voor jou. Ik heb de ene jonge geit naar jou vernoemd, Lieneke, en de andere naar mezelf . We eten gebak gemaakt van geitenroom . En vanavond gaan we naar de tuin met feestverlichting zingen 'Lieneke is 11!' Volgend jaar zullen we nog gelukkiger zijn, want we zullen elkaar weer zien op 24 mei en dan zal Nederland bevrijd zijn." 'Oom Jaap' verstuurde zijn laatste brief in juli of augustus van 1944. Lieneke later: "Waarschijnlijk, omdat het onmogelijk was om ze te versturen. Ik kreeg geen informatie meer. Ik tastte compleet in het donker en was de hele tijd ongerust. Ik dacht aan mijn broers en zussen en ook aan mijn moeder. Ze was na een ziekte in oktober 1944 overleden op 48-jarige leeftijd en ik wist het niet. De waarheid is dat dokter Kohly het wel wist, maar het mij niet wilde vertellen." Toen haar vader haar in mei 1945 kwam ophalen, zei dokter Kohly tegen Lieneke: "Kom even mee naar de tuin. Lieneke later: "Tot mijn grote verbazing begon hij te graven onder de appelboom. Ik had dokter Kohly nog nooit met een schop zien werken in de tuin. Dat was heel bijzonder. Dat was niet iets voor een dokter. Er kwam een blikken doosje uit waar hij alle negen boekjes in had bewaard. Ik was helemaal ontzet en zei: Je had ze moeten verbranden! Maar hij zei: ze waren zo mooi. Ik kon het niet." Lieneke later: "De hele tijd was ik bezorgd over mijn broer en zussen en mijn ouders, en ik hoopte dat alles goed met hen ging. Ik moest een goed meisje zijn, want ik was me zeer bewust van het enorme gevaar voor degenen die mij verborgen. Ik herinner me dat een jaar of twee voor de bezetting er allerlei mensen uit Duitsland kwamen die verhalen van wreedheden vertelden. Uiteraard niet voor ons kinderen, maar er was een sfeer van angst rond het woord Duitsers". En: "De maanden toen ik al wist dat er regio's bevrijd waren en waarin ik wachtte om mijn vader, mijn moeder en mijn broer en zussen te zien, waren voor mij de langste van de hele oorlog. Het was vreselijk toen mijn vader me vertelde dat mijn moeder was overleden. Voor mij begon toen de Holocaust. Ik had telkens gehoopt dat de oorlog zou beëindigen en alles terug zou gaan naar hoe het was. Maar dat gebeurde niet. Ik had een moeilijker tijd na de oorlog dan tijdens de oorlog." De familie Van der Hoeden emigreerde in 1948 naar Israël.

Fransje en Lieneke

Boek

Lieneke bewaarde de brieven. Soms liet zij ze, vele jaren later, zien aan haar eigen kinderen of vrienden. Die zeiden haar dat ze er iets mee moet doen, maar ze zei: “Nee, het is privé”. Uiteindelijk zwichtte ze en gaf ze de brieven aan het ’Ghetto Fighters museum’ in Tel Aviv. Lieneke was niet blij dat ze achter glas werden geëxposeerd. Ze vond dat kinderen de boekjes in hun handen moesten vastpakken. Daarom werden kopieën gemaakt. “De kinderen krijgen nu ook blanco brieven waarin ze mij kunnen schrijven. Ik geef elk kind een antwoord. De kinderen vragen mij hoe ik het overleefd heb zonder een vader. Religieuze mensen willen weten hoe ik samen met christenen heb geleefd en of ik koosjer voedsel at. Soms schrijven kinderen over hun problemen, b.v. over hun gescheiden ouders.” Toen medewerkers van het Holocaust Museum de brieven met tekeningen zagen, vonden ze dat Lieneke er een boek van moest maken. Lieneke: “Ik wilde dat niet. Ik dacht dat dat niet interessant was. Er waren zoveel mensen die verschrikkelijke dingen hadden meegemaakt. Ik was een van de gelukkigen. Mensen namen me op, hielden van mij en zorgden voor mij. Toen het te gevaarlijk werd, kwam ik bij andere mensen die mij verzorgden. Ik was één van de gelukkigen. Natuurlijk wist ik niets van heel veel dingen. Niemand wist eigenlijk wat er precies gebeurde met Joden die gedeporteerd werden naar de kampen. Ik was een klein meisje. Er was wel een gevoel van angst om me heen, altijd, altijd”.
Op voorwaarde dat Lieneke zou beslissen wie het boek zou mogen schrijven, ging ze akkoord. Dat werd Tami Shem Tov. Lieneke: “Het boek moet mijn verhaal zijn en niet alleen voor kinderen van 10 tot 12. Het moest een boek worden over een vader en een kind, over vaderschap. Ik had geen slechte jeugd. De meeste tijd was prima, zelfs de vier jaren toen ik onderdook. Ik ontmoette goede mensen. Ik had geluk. Eigenlijk gaat mijn verhaal over de overwinning van de joden. In feite is dit boek het tegenovergestelde van het Dagboek van Anne Frank. Niet alleen omdat de heldin overleeft, maar ook omdat het een lofzang is op het vaderschap en de waarde van het gezin.”

Tami Shem Tov: “Dit boek is opgedragen aan de echte helden. Het is een dank-je-wel-boek aan hen die kinderen hielpen overleven en een hommage aan hen die omkwamen. We wilden zo graag dat het boek in Nederland zou uitkomen. Deze uitgave is de belangrijkste voor ons. We zijn blij met elk land waar het uitkomt, maar toch het meest met Nederland en met Den Ham waar het verhaal zich afspeelde.” Lieneke: “Dit boek is een eerbetoon aan het Nederlandse volk en hoe enorm moedig ze zijn geweest.”

Lieneke maakte bij de boekpresentatie een excuus naar de Hammenaren. “Niet alles wat in het boek staat, is ook in Den Ham gebeurd. De namen herinner ik me niet zo. Ik heb een vreselijk slecht geheugen. Er zijn een heleboel dingen fout in het boek (zoals executie op blz. 249). Ze zijn wel gebeurd, maar niet op deze tijd en in Den Ham. Ook werden mij verhalen verteld van dingen uit een naburig dorp. Om er een verhaal van te maken moest Tami Shem Tov dingen verschuiven. Het is wel met alle goede bedoelingen gedaan. ‘Voortaan heet je Lieneke’ is vooral een eerbetoon aan alle Nederlanders die bij het verzet zaten en aan hen die Joden hebben laten onderduiken met zo’n groot gevaar voor eigen leven. Ik dacht eerst dat het een boek zou worden voor de mensen in Israël. Ik wil met dit boek de mensen in Israël laten weten hoe enorm veel goede en moedige mensen er in Nederland zijn geweest. Het boek is geschreven, opdat de jeugd het niet vergeet. De kinderen in Israël hebben wat weerstand om er van te horen, want het is allemaal zo verschrikkelijk. Dat is voor een kind niet aan te horen. De brieven van mijn vader zijn vriendelijk. De kinderen van nu kunnen dit lezen. Dat is niet te griezelig. Ook kinderen kunnen zich nu inleven in mijn verhaal. Dit boek kan de jeugd inspireren om meer te weten van de oorlog. Ander punt voor mij is dat de mensen, waar ik was ondergedoken, helden waren. Dokter Kohly en zijn vrouw waren werkelijk schatten. Ze waren lief voor mij. Ze vonden het wel fijn dat kleine meisje in huis. Ik had het goed bij ze. Wel heerste bij mij als Joods meisje al die jaren een zekere angst.”
Natuurlijk komen verschillende personen uit Den Ham voor in het boek. Zo wordt verhaald over meester Hiddink, maar ook over de kinderen Klaas en Gerda. Verder over Johanna, de notaris en de hulpen van de familie Kohly Cornelia en Griet. De meeste namen zijn echter verzonnen.

Gunter Demnig

Het project Stolpersteine

Gunter Demnig is een Duitse kunstenaar die in 1947 in Berlijn werd geboren. Hij studeerde kunsteducatie, haalde zijn lesbevoegdheid en volgde daarna de opleidingen industriële vormgeving en autonome kunst in Berlijn en in Kassel. In Kassel werkte hij bij de lokale monumentenzorg en als wetenschappelijk medewerker bij de Universiteit. In 1985 verhuisde hij naar Keulen. Het idee voor de Stolpersteine is ontstaan, nadat hij in zijn woonplaats met een witte lijn de weg markeerde die duizend Roma en Sinti liepen naar het station en hun deportatie. Een oude vrouw sprak hem er op aan. Ze had veel lof voor het initiatief, maar ontkende dat er ooit zigeuners in haar buurt gewoond hadden. Kennelijk hadden deze mensen vanzelfsprekend deel uitgemaakt van hun buurt en toch werden diezelfde mensen later gedeporteerd zonder noemenswaardige 'Gegenstand' van hun buren. Demnig dacht na welk antwoord hij hier op kon geven. Hij bedacht het Stolpersteine project om de buurtgeschiedenis weer zichtbaar te maken. Een geestelijke uit Keulen bracht de zaak verder aan het rollen met zijn opmerking: "Ja, 6 miljoen stenen kun je niet maken, maar om een signaal af te geven kun je toch klein beginnen?" Met een tentoonstelling van Stolpersteine in zijn kerk is het project in 1994 begonnen. De eerste 55 stenen zijn in 1997 gelegd in de Berlijnse wijk Kreuzberg. De kunstenaar begon zijn project als een kleinschalig kunstwerk, maar geheel onverwacht bleken de Stolpersteine velen aan te spreken. Het groeide uit tot 's werelds grootste monument op meerdere plekken: er liggen eind 2015 al 55.000 stenen in 1500 plaatsen in 20 Europese landen, waaronder Duitsland, Oostenrijk, Hongarije, Italië en Nederland. De Stolpersteine zijn herinneringen aan alle slachtoffers van het naziregime: Joden, Sinti, Roma, homoseksuelen, slachtoffers van de euthanasieprogramma's, Jehova's getuigen, dwangarbeiders en politieke slachtoffers. Stolpersteine, struikelstenen, niet om mensen letterlijk te laten struikelen, maar wel met hun hoofd en hart. Ze moeten de aandacht van de voorbijganger trekken en aanzetten tot nadenken en herinneren. Demnig: "Het mooie is wat het project teweeg brengt. Plotseling willen buurtbewoners en passanten weten wat er is gebeurd met hun eigen buren. Tegelijkertijd betekent het lezen van de tekst, waarvoor men het hoofd moet buigen, dat men een buiging maakt voor de slachtoffers. De herinnering aan de Shoah (=Hebreeuws voor Holocaust) moet men niet uit het alledaagse leven verbannen of alleen herdenken tijdens speciale jaarlijkse gelegenheden. De herinnering moet te ervaren zijn, heel persoonlijk en overal. Bestaande oorlogsmonumenten staan vaak letterlijk en figuurlijk te ver van de dagelijkse praktijk af. De Stolpersteine zijn kleine monumenten, maar ze worden groot als je er duizenden van ziet. Bij de Stolpersteine krijgen alle slachtoffers een eigen monument. Een mens is pas vergeten als zijn of haar naam vergeten is. Eén steen symboliseert tegelijkertijd de andere slachtoffers van het nationaalsocialisme waarvoor (nog) geen Stolpersteine gelegd zijn."
Demnig wil oorlogsslachtoffers voelbaar maken. Hij wil hen weer plaatsen in de buurt waar ze woonden, waar de kinderen op staat speelden en de volwassenen hun buurtpraatjes hielden en de buurtwinkels en kroegen bezochten. Ze stapten uit de deur van dit huis, keken hier uit het raam. Mensen leefden vreedzaam met elkaar en opeens waren sommige huizen leeg... Demnig brengt de herinnering aan hen terug naar hun woonplek. Naast een teken uit het verleden zijn de steentjes ook een signaal voor de toekomst. Ook om die reden voelt Demnig zich gedreven om door te gaan met zijn project. Het is opnieuw actueel om bepaalde groepen uit de samenleving tot zondebok te maken en vluchtelingen niet binnen te laten. Door de oorlog zo concreet voelbaar te maken wordt ook het gevaar van sociale uitsluiting en intolerantie duidelijker.

De eerste Stolpersteine in ons land werden op 29 november 2007 in Borne gelegd. Daarna volgden en volgen er steeds meer Nederlandse gemeenten. Sommigen hebben er moeite mee dat er op de Stolpersteine gelopen wordt. Een gedachte die Demnig in het begin zelf ook had. "Maar", zegt hij, "het zijn geen grafstenen". Demnig hoopt dat zijn project in de toekomst over heel Europa verspreid wordt. Tot nu toe heeft het project een sneeuwbaleffect.
Wanneer er ergens Stolpersteine geplaatst worden, zorgt dat voor veel publiciteit en nieuwe aanvragen. Het zet buurtbewoners aan tot nadenken over de geschiedenis van hun buurt. Voor slachtoffers of hun nabestaanden is het soms de directe aanleiding om met anderen over het verleden te praten, soms voor de eerste keer.
De Stolpersteine zijn kleine betonnen vierkanten van tien bij tien bij tien centimeter. Aan de bovenkant is een messing laag bevestigd waarin de gegevens met de hand zijn gestanst. Ze worden meestal door Gunter Demnig zelf geplaatst. Hij giet ze in beton en verankert ze in de stoep voor het voormalige woonhuis.

Voor meer informatie:
www.stolpersteine.com

Stolpersteine voor Twenteranders

Levie Schlosser
werd geboren op 1 oktober 1867 in Den Ham. Hij was koopman/veehouder. Hij was niet getrouwd en woonde aan de Esweg 40 in Den Ham. In de oorlogsjaren staat hij geregistreerd op het adres Magele B 127 en dat is nu plaatselijk bekend als Daarleseweg 6. Hij werd op woensdag 10 maart 1943 met paard en wagen naar Ommen weggevoerd met zijn broer, schoonzus en neefjes. Hij overleed door verstikking en werd gecremeerd op 20 maart 1943 in Sobibor, Polen.

Simon Schlosser
werd aan de Esweg geboren 22 december 1885 in Den Ham. Hij was koopman/pluimveehandelaar. Hij was getrouwd met Judic van Dam en woonde met zijn gezin aan de Daarleseweg 6. Op 10 maart 1943 werd hij met zijn gezin op transport gesteld. Eerst naar Ommen en daarna verder naar Westerbork. Hij vond op 20 maart 1943 de dood in de gaskamers van Sobibor, Polen.

Judic Schlosser - van Dam
werd geboren op 29 september1886 in Leek (Groningen) en trouwde met Simon Schlosser. Zij woonde aan de Daarleseweg 6. Zij werd samen met haar man, zonen en zwager op 20 maart 1943 op transport gesteld en vond op 20 maart 1943 de dood in de gaskamers van Sobibor, Polen.

Miechiel Schlosser
werd geboren op 8 juli 1918 in het gezin van Simon Schlosser en Judic Schlosser-van Dam. Hij woonde met zijn ouders aan de Daarleseweg. Hij is samen met zijn ouders, broer en oom weggevoerd uit Den Ham op woensdag 10 maart 1943 en overleden en gecremeerd op 20 maart 1943 in Sobibor, Polen.

Gompert Schlosser
werd geboren op 30 juli 1931 te Den Ham op de leeftijd van 11 jaar. Hij woonde met zijn ouders Simon Schlosser en Judic Schlosser - van Dam aan de Daarleseweg 6. Hij is samen met zijn ouders, broer en oom weggevoerd uit Den Ham op woensdag 10 maart 1943 en overleden en gecremeerd op 20 maart 1943 in Sobibor, Polen.

Julius de Haas
werd geboren op 8 februari 1883 te Vriezenveen. Hij was een zoon van Johannes de Haas en Gezina Liefman Muller. Zijn ouders hadden een kledingzaak. Hij trouwde op 27 augustus 1919 in Zuidlaren met Betje Cohen. Zij woonden op het huidige adres Westeinde 73, Vriezenveen. Zijn broer Riekas de Haas woonde naast hem. Julius Gezinus de Haas overleed op 7 december 1942, 59 jaar oud, in Auschwitz (Oswiecim, Polen).

Betje de Haas - Cohen
trouwde met Julius Gesinus de Haas uit Vriezenveen op 27 augustus 1919 te Zuidlaren. Daar was zij geboren op 16 augustus 1893 en opgegroeid in het gezin van Salomon Cohen en Hendrikje Rosenbaum. Dit gezin telde vier kinderen: Jaap, Sallo, Ina en Henk. Deze jongste zoon Henk was bij zijn ouders toen ze op weg waren naar hun onderduikadres. Julius en Betje werden op het station van Apeldoorn gearresteerd, weggevoerd naar de gevangenis in Arnhem en daarna naar Westerbork gebracht. Vandaar op transport naar Polen, waar zij op 7 december 1942 in Auschwitz (Oswiecim), Polen overleed. De vier kinderen overleefden de oorlog en vertrokken naar Israël.

Koopman Schaap
werd geboren op 26 juli 1882 in Vriezenveen in het gezin van Hars Schaap en Serafina Meijler. Hij had vanaf juni 1917 samen met zijn broer Barend Schaap een slagerij in wijk V te Vriezenveen, dat nu Westeinde 264 is genummerd. Koopman Schaap was gehuwd met Rika D. Keijzer. Zij overleed op 14 juli 1932 en hij hertrouwde op 15 juni 1933 met Juliette Anna Salomonson. Met zijn vrouw werd hij gearresteerd en weggevoerd naar het Durchgangslager Westerbork. Hij overleed op 22 oktober 1942 in het kamp Auschwitz (Oswiecim), Polen.

Juliette Anna Salomonson
werd geboren op 29 januari 1892 te Enschede. Zij trouwde op 15 juni 1933 met Koopman Schaap. Met haar man woonde zij op de slagerij in Wijk V, waar de slagerij van de gebroeders Schaap was gevestigd. Het adres is nu Westeinde 264 te Vriezenveen. Zij overleed op 25 januari 1943 in het kamp Auschwitz (Oswiecim), Polen.

De Stolpersteine zijn in Den Ham gelegd voor het huis aan de Daarleseweg 6 en in Vriezenveen voor de huizen op het Westeinde 73 en 264.

Teksten
Herman Dasselaar
Hans Kobes †
Jan van der Kolk

Lay-out
Ten Design, Den Ham

Nawoord
Deze publicatie is een uitgave van de Stichting Stolpersteine Twenterand en wordt om niet beschikbaar gesteld aan de leerlingen uit groep 8 van de basisscholen in de gemeente Twenterand. De Stichting heeft daarvoor financiële ondersteuning gekregen van: Lions Twenterand, Rabobank Noord en West Twente, Gemeente Twenterand en Stichting C.A. Abas Fonds.

Nooit weer

Herinneringen aan de Joodse gemeenschap in Twenterand

In de oorlog 1940 - 1945 werden er in ons land meer dan 100.000 Joodse landgenoten door vervolging, uitsluiting en deportatie getroffen. Deze holocaust ging ook aan Twenterand niet voorbij.

Dit boekje geeft een beeld om welke families het gaat in Den Ham en Vriezenveen, wat er heeft plaatsgevonden en welke verschrikkelijke en dramatische gevolgen het voor onze Joodse plaatsgenoten had. Daarnaast het verhaal van een Joods onderduikmeisje dat de oorlog wel overleefde. Verder is er aandacht voor de nog tastbare herinneringen in onze dorpen aan de Joodse gemeenschap.

Dit boekje werd vooral geschreven om de jeugd en de volgende generaties een beeld te geven van wat er heeft plaatsgevonden. Hopelijk maken de scholen hiervan gebruik en helpen zij om de toekomstige generaties ervan te overtuigen dat dit NOOIT WEER zal gebeuren.